

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОГО ДИХАННЯ У
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАЇКАННЯМ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціалізація 016.01 Логопедія
Неля ТРОФАНЮК

Науковий керівник: **Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних методик

Рецензент: **Олена ВЕРЖИХОВСЬКА**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

План

Вступ.....	3
Розділ I. Теоретико-методологічні підходи до питання розвитку мовленнєвого дихання в дітей дошкільного віку з нормотиповим розвитком мовлення та із заїканням	
1.1. Розвиток фізіологічного та мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку....	6
1.2. Характеристика дітей дошкільного віку із заїканням.....	16
1.3. Особливості мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням.....	26
1.4. Основні напрямки логопедичної роботи з розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням.....	34
Висновки до розділу.....	40
Розділ II. Опис змісту і методики констатувальної і формувальної частини експериментального дослідження розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із заїканням	
2.1. Дослідження стану розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із заїканням.....	43
2.2. Організація логопедичної роботи з розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням.....	50
2.3. Практичні рекомендації щодо організації логопедичної роботи з розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням.....	53
Висновки до розділу.....	64
Висновки.....	69
Список використаних джерел.....	74

Вступ

Актуальність дослідження. Дихання – основа життя. Правильне дихання – основа здоров'я та довголіття, виконує важливу функцію у життєдіяльності людського організму. Крім своєї основної фізіологічної функції – здійснення газообміну, дихання забезпечує, ще й таку функцію, як мовлення, тобто є одним з компонентів мовленнєвої діяльності.

Мовленнєве дихання – основа усного мовлення, джерело утворення звуків, голосу. Воно допомагає правильно дотримуватись паузації, зберігати плавність, змінювати гучність, робити мовлення виразним.

Під мовленнєвим диханням мається на увазі здатність людини у процесі висловлювання своєчасно робити короткий, досить глибокий вдих і раціонально витратити повітря під час видиху. Правильне мовленнєве дихання дає можливість при меншій витраті м'язової енергії мовленнєвого апарату досягати максимуму звучності та довжини висловлювання. Мовленнєве дихання є високо координованим актом, під час якого дихання і артикуляція співвідносяться у процесі висловлювання. За нормотипового розвитку, у дитини одночасно з розвитком мовлення формується правильне мовленнєве дихання.

Порушення мовленнєвого дихання – одна з ознак заїкання. Заїкання визначається як порушення темпу, ритму і плавності мовлення, обумовлене судомним станом м'язів мовленнєвого апарату. Початок цього розладу зазвичай припадає на період інтенсивного формування мовленнєвої функції – від 2 до 6 років. У зв'язку з цим таке порушення ще називають еволюційним заїканням, або заїканням розвитку. Порушення мовленнєвого дихання у дітей із заїканням настільки сильно виражене, що причину заїкання вбачають у порушенні регуляції дихальної функції. У зв'язку з цим особливим напрямком роботи з дітьми із заїканням є постановка і розвиток правильного дихання.

Одночасно логопеди-практики наголошують, що розвиток мовленнєвого дихання з використанням існуючих вправ – процес тривалий, а ефект нестійкий,

діти погано використовують навички, отримані під час проведення дихальних вправ.

Наукова розробка проблеми заїкання у логопедії пов'язана з іменами психіатрів І. Сікорського, В. Гіляровського. В дослідженнях Н. Жинкіна, М. Піддякова, С. Коноплястої, Л. Артемової, Г. Волкової, І. Мартиненко, Н. Чередніченко, Ю. Пінчук, В. Тищенко, М. Шеремет та ін. ставиться питання розробки та відбору спеціальних методик для подолання заїкання у дітей.

У практиці корекції голосових порушень та терапії хвороб дихальних шляхів популярною є методика О. Стрельнікової, проте спроби застосувати її у роботі з дітьми із заїканням недостатньо описані. У той же час аналіз теоретичних та методичних робіт дозволяє вважати за доцільне використання окремих положень дихальної методики О. Стрельнікової для збільшення обсягу повітря в легенях та розвитку діафрагмального типу дихання, автоматизованість якого має передувати розвитку мовленнєвого дихання.

Недостатня розробленість проблеми корекції порушень мовленнєвого дихання в дітей дошкільного віку із заїканням обумовила актуальність написання кваліфікаційної роботи.

Об'єкт дослідження: мовленнєве дихання дітей дошкільного віку із заїканням.

Предмет дослідження: зміст логопедичної роботи з розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням.

Мета дослідження полягає у розробці практичних методичних рекомендацій щодо проведення логопедичної роботи спрямованої на розвиток мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням.

Гіпотеза дослідження: комплексна корекція заїкання для покращення ефективності має включати в себе роботу з розвитку мовленнєвого дихання дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати теоретичні аспекти розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку;
- 2) розробити і описати методiku констатувального експеримента;
- 3) виявити особливості мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням;
- 4) обґрунтувати і описати основні напрямки, етапи, зміст та методичні рекомендації з реалізації логопедичної роботи з розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням;
- 5) обґрунтувати і описати висновки проведеного дослідження.

Методи дослідження: бібліографічний метод (аналіз теоретичних джерел з проблематики дослідження); емпіричні методи (спостереження, констатувальний та формувальний експеримент, кількісна та якісна обробка отриманих результатів дослідження); біографічний (аналіз анамнестичних даних, вивчення медико-педагогічної документації).

Елементи наукової новизни полягають в уточненні окремих аспектів сутності порушення мовленнєвого дихання при заїканні.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене можливістю використання практичного матеріалу для обстеження та корекції мовленнєвого дихання у дошкільників із заїканням логопедами, вихователями спеціальних груп закладів дошкільної освіти та батьками дітей із заїканням.

База дослідження: заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №45 гуманітарного напрямку Рівненської міської ради, м. Рівне.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Висновки

Під мовленнєвим диханням мається на увазі здатність людини у процесі висловлювання своєчасно робити короткий, глибокий вдих і раціонально витрачати повітря під час видиху. Правильне мовленнєве дихання дає можливість при меншій витраті м'язової енергії мовленнєвого апарату досягати максимуму звучності та довжини висловлювання. Мовленнєве дихання є високо координованим актом, під час якого дихання і артикуляція співвідносяться у процесі висловлювання. За нормотипового розвитку, у дитини одночасно з розвитком мовлення формується правильне мовленнєве дихання. Характер мовленнєвого дихання підпорядкований внутрішньому мовленнєвому програмуванню: семантичному, лексико-граматичному та інтонаційному наповненню висловлювання.

Порушення мовленнєвого дихання – одна з ознак заїкання. Заїкання визначається як порушення темпу, ритму і плавності мовлення, обумовлене судомним станом м'язів мовленнєвого апарату.

Судоми різняться за частотою, місцем ураження та тривалістю. Від характеру судом залежить тяжкість заїкання. Однією з постійних ознак заїкання є порушення мовленнєвого дихання. Для такого дихання при заїканні характерні дихальні судоми, які можуть виникати у фазі вдиху (інспіраторні) або при різкому раптовому видиху (експіраторні). Порушення мовленнєвого дихання у дітей із заїканням виявляється у недостатньому обсязі повітря, що вдихається перед початком висловлювання, в укороченому мовленнєвому видиху, а також у несформованості взаємопов'язаних механізмів між мовленнєвим диханням і голосоутворенням. Часто об'єму повітря, що видихається, не вистачає на вимову цілої фрази, мовлення переривається, а в середині слова робиться судомний вдих. Часто діти із заїканням говорять на вдиху чи затриманому диханні. При цьому настають необґрунтовані паузи та порушення правильності та чіткості звуковимови.

У дослідженні взяли участь 15 дітей старшого дошкільного віку (5,5-6,5 років) (5 дітей із заїканням; 5 дітей з іншими порушеннями мовлення (2 дітей з поліморфною дислалією, 2 дітей із стертою дизартрією, 1 дитина з функціональною закритою ринолалією); 5 дітей з нормотиповим розвитком мовлення).

Завдання дослідження полягали у наступному: 1) встановити тривалість і силу видиху в дітей дошкільного віку із заїканням, з іншими порушеннями мовлення та з нормотиповим розвитком мовлення; 2) виявити вміння раціонально витратити повітря при вимові голосних звуків; 3) визначити, скільки слів (складів) діти здатні вимовити на одному видиху.

Узагальнені результати:

У 80% дітей із заїканням і у 40% дітей з іншими порушеннями мовлення, що набрали по 2 бали, тривалість мовленнєвого видиху сягала від 4 до 6 секунд, в них переважає грудний тип дихання з рисами ключичного (плечі та ключиці при вдиху піднімалися, а груди трохи розширювалися). Відзначаються порушення голосу (непостійний за силою, уривчастий, тремтячий), темпом та динамічною організацією мовлення, а також спостерігався змазаний відтінок мовлення. У 20% дітей із заїканням, у 60% дітей з іншими порушеннями мовлення та у 80% дітей з нормотиповим розвитком мовлення, які набрали 3 бали, переважає змішаний тип дихання (грудочеревне або діафрагмальне), тривалість мовленнєвого видиху від 6 до 8 секунд.

Однак у дітей з різними видами порушень мовлення відзначалися порушення голосу (хрипкий, грубий, монотонний, рідше назалізований, нестійкий за висотою та тембром), темпової організації мови (прискорене або уповільнене). Серед дітей із нормотиповим розвитком мовлення 20% набрали 4 бали, що говорить про наявність діафрагмального або змішаного типу дихання із тривалістю

мовленнєвого видиху понад 8 секунд. У всіх дітей цієї групи рідко відзначалися порушення темпової організації мовлення. Тембр голосу, динамічна організація мовлення не порушена.

В результаті дослідження переконалися, що позамовленнєвий видих, як правило, у дітей дошкільного віку із заїканням коротше видиху, який відбувається у процесі вимови голосних звуків. У процесі фонації витрачається повітря раціональніше, ніж при вільному видиху: звук «а» відтворюється трохи коротше звуків «у», «і». Діти із заїканням відтворюють менше слів на одному видиху, ніж діти з іншими порушеннями мовлення і без них. Не завжди перед початком мовлення роблять вдих, нерідко починають говорити на основі залишків видиху.

Беручи до уваги виявлені особливості мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням, було розроблено серію рекомендацій, спрямованих на розвиток мовленнєвого дихання у досліджуваної категорії дітей для реалізації наступних завдань:

- 1) розширювати фізіологічні можливості дихального апарату (постановка діафрагмально-реберного дихання);
- 2) формувати спокійний і короткий вдих і плавний і тривалий видих;
- 3) розвивати фонаційний (озвучений) видих;
- 4) розвивати мовленнєве дихання у процесі вимови складів, слів, фраз, текстів.

Були виділені такі види логопедичної роботи з розвитку мовленнєвого дихання:

- дихальні п'ятихвилинки перед сніданком та після денного сну;
- дихальні, звукові та дихальні ігри включені у освітню діяльність дитини;
- звукомовленнєві ігри як елемент освітньої діяльності;

- звукорохові і дихальні ігри як фрагмент прогулянки;
- голосові вправи та виконання пісень у процесі музичної діяльності;
- дихальні ігри у процесі самостійної діяльності дітей.

При виконанні дихальних ігор та вправ необхідно дотримуватися вимог:

- не займатися у пильному, непровітреному, або сирому приміщенні;
- температура повітря має бути 18-20°C;
- одяг не має обмежувати рухи;
- не займатися відразу після їжі;
- не займатися з дитиною, якщо у неї захворювання органів дихання на гострій стадії;
 - вправи можуть виконуватися у вихідному положенні лежачи, сидячи, стоячи, а також у поєднанні з рухами та мовленням;
 - постійно контролювати та спостерігати за ходом виконання вправ;
 - необхідний постійний повтор вправ для закріплення навичок правильного фізіологічного та мовленнєвого дихання;
 - не перевтомлювати дитину;
 - стежити, щоб дитина не напружувала плечі, шию, не приймала патологічних поз;
 - усі дихальні рухи мають проводитися плавно, під рахунок чи під музику.

Комплексний вплив на дихальну систему дитини має здійснюватися у двох аспектах:

1) участь у процесі корекції різних фахівців: логопеда, музичного керівника, інструктора з лікувальної фізкультури та вихователя;

2) використання дихальних вправ протягом дня у різних режимних моментах (у тому числі і у домашніх умовах): у процесі освітньої діяльності, у спільній діяльності дорослого (педагога, батьків) та дитини на прогулянках.

Обладнання для розвитку дихання є частиною предметно-розвивального середовища логопедичних кабінетів, музичного та спортивного залів, групових кімнат.

Логопедичну роботу з розвитку мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із заїканням рекомендовано розділити на п'ять етапів, які мають відбуватися послідовно:

6. Підготовка до розвитку діафрагмального типу дихання за традиційною методикою.

7. Розвиток діафрагмального типу дихання з використанням елементів дихальної гімнастики.

8. Розвиток фонаційного видиху.

9. Розвиток мовленнєвого дихання.

10. Розвиток мовленнєвого дихання у процесі вимови тексту.

Розроблені практичні рекомендації, щодо застосування методичних прийомів з розвитку дихальної функції, зокрема і формування мовленнєвого дихання в дітей дошкільного віку із заїканням, можуть сприяти розвитку плавності мовлення та підвищення результативності логопедичної роботи в цілому. При спеціальному впливові оволодіння правильним мовленнєвим диханням у дошкільників із заїканням може йти швидше, раніше відбувається подовження та посилення позамовленнєвого видиху, подовження видиху у процесі вимови звуків, що дає можливість вимовляти більше слів на одному видиху, а також створюються умови для правильного використання видиху у процесі усного висловлювання.

Список використаних джерел:

1. Березан О.І. Неврологічні основи логопедії: Навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 – «Корекційна освіта» / О.І. Березан. – Полтава: Друкарня ПП Ткалич А.М. – 2008. – 92 с.
2. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН – 1998. – 204 с.
3. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
4. Довідник вчителя-логопеда / [авт.-упор. С.М. Лупінович] – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 112 с.
5. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 1. – 427 с.
6. Івахненко В. М. Корекція вад мовлення засобами театральної педагогіки / В.М. Івахненко // Логопед. – 2012. – № 7. – С. 2-5.
7. Игры в логопедической работе с детьми: Пособие для логопедов и воспитателей детских садов: / Под ред. В.И. Селиверстова. – К.: Радянська школа, 1985. – 185 с.
8. Ілляшенко Т.Д., Стадненко Н.І. Аномальна дитина в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 120 с.
9. Казачанська І. М. Подорож до лісової школи: корекційно-розвивальні арттерапевтичні заняття / І. М. Казачанська // Логопед – 2012. – № 7. – С. 23-27.
10. Каменєва-Замараєва Т.В., Рудяк Л.В., Тимошенко Л.М. Розмовник. Логопедичні завдання для роботи вихователя. – Х.: Вид.група «Основа», 2013. – 256 с.
11. Канарська М. В. Психотерапія в логопедичній практиці / М.В. Канарська // Логопед. – 2013. – № 5. – С. 19-21.
12. Конопляста С.Ю., Ринокалія від А до Я: Монографія. – К.: Книга-плюс. – 2016. – 312 с.

13. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. Навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.
14. Киричук О.В. Проблема спілкування як об'єкт педагогічних досліджень // Радянська школа. – 1973. – № 6. – С. 5-14.
15. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. – 304 с.
16. Кудярска Т.Р. Виховання та навчання дітей з мовними порушеннями в умовах модернізації освіти / Т.Р. Кудярска // Логопед. – 2011. – № 8. – С. 17-18.
17. Кудярска Т.Р. Врахування структури порушення під час організації корекційної роботи / Т.Р. Кудярска // Логопед. – 2012. – № 2. – С. 2-4.
18. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1984. – 289 с.
19. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.
20. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. – 269 с.
21. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.
22. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповнене. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
23. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
24. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.
25. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: НДІ педагогіки України, 1991. – 198 с.

26. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: [Науково-методичний посібник] / Н.В. Манько. – К.: КНТ, 2008 – 256 с.
27. Марченко. І.С., Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). [Навч. посібн. для студентів вищих навч. закладів.]. – К.: Видавничій Дім «Слово», 2010. – 288 с.
28. Методика викладання української мови: Навчальний посібник / С.І. Дорошенко, М.С. Вакуленко, О.І. Мельничайко та ін. – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.
29. Овчиннікова Т.С. Музика, ритм і співи в логопедичній роботі. Методичний посібник для логопедів, учителів, вихователів і музикальних керівників загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів / Т.С. Овчиннікова, Л.О. Федорович / За наук. ред. Л.О. Федорович. – Кременчук: Християнська Зоря, 2009. – 88 с.
30. Олійник Г.А. Виправлення недоліків звуковимови й мовлення в учнів: [Метод. Посібник] / Г.А. Олійник, за ред. О. Давидова. – К.: Основа. –1997. – 306 с.
31. Пінчук Ю.В. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків Р, Р', Л, Л' / Ю.В. Пінчук, Л.Л. Циба. – К.: КНТ, 2007. – 215 с.
32. Плиска О. І. Фізіологія вищої нервової діяльності та сенсорних систем: Посібник. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 285 с.
33. Психотерапія в логопедичній практиці: Методичні рекомендації / Укладач Н.М. Ушанська. – К.: РУМК, 1992. – 24 с.
34. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – К.: Освіта. 1992. – 176 с.
35. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.

36. Савченко М.А., Методика виправлення вад вимови фонем у дітей: Навчальний посібник. – Тернопіль: Мандрівець. – 2011. – 160 с.
37. Савчин М. Педагогічна психологія. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 142 с.
38. Сак Т.В. Особлива дитина: Від народження до 6 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 144 с.
39. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 208 с.
40. Словарь практического психолога / Составитель С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
41. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. – 405 с.
42. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.
43. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.
44. Социальная психология личности в вопросах и ответах / Под редакцией В.А. Лабунской. – Кишинев: Гардарика, 1999. – 397 с.
45. Спеціальна педагогіка: [понятійно-термінологічний словник] / За ред. акад. В.І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.
46. Таранов П.С. Приемы влияния на людей. – Симферополь: Таврия, 1995. – 496 с.
47. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. – 348 с.

48. Тарасюк А.І. Особливості мовленнєвого розвитку дітей із сенсорною алалією Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти / За загальною редакцією Бойчука Ю.Д. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. – С.234-329.
49. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3. – К.: Актуальна освіта, 2006. – 148 с.
50. Тишина Л.А. Влияние словарной работы на развитие связной речи дошкольников с общим недоразвитием речи / Л.А. Тишина, Г.Р. Кузахметова // Логопедия. – 2007. – №2. – С.59-63.
51. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.
52. Ручко С.М. Организация взаимодействия учителя-логопеда и воспитателей в коррекционной работе : на материале лекс. темы "Домашние животные" / С.М. Ручко // Логопед. – 2011. – № 5. – С. 10-16.
53. Федорович Л.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / ЛО. Федорович, Я.О. Пищалка. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС»ЛТД. – 2009. – 288 с.
54. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопеди. – М.: Просвещение, 1989. – 317 с.
55. Чевелева Н.А. Исправление заикания у школьников в процессе обучения. – М.: Просвещение, 1978. – 241 с.
56. Хілько Г. О. Логоритміка для дітей-логопатів дошкільного віку / Г.О. Хілько, І.М. Зятіна // Логопед. – 2013. – N 8. – С. 40-45.
57. Хрестоматія з логопедії / За ред. Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К.: КНТ, 2006. – 361 с.
58. Шеремет М.К. Корекція просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією: навч.-метод. посіб. / М.К. Шеремет,

О.В. Боряк. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2013. – 192 с.

59. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. – К.: Голос. – 2009. – 244 с.

60. Шкільник С.Я. Мовні віршовані ігри та вправи з музичним супроводом для дітей-дошкільників, що мають вади мовлення. – Харків: Торнадо. – 1999. – 80 с.